

BEATA JANOWSKA

Archiwum Jerzego i Bożeny Łojków

W 2013 roku Biblioteka Narodowa otrzymała w darze archiwum Jerzego i Bożeny Łojków. Jerzy Łojek (1932–1986) był znaną i znaczącą postacią dla kilku pokoleń Polaków. W latach 70. i 80. XX wieku prawie w każdej księgarni można było kupić (choć czasem z trudem) jego książki wydawane w dużych nakładach, przekraczających czasem 100 tys. egzemplarzy. Popularny *Wiek Markiza de Sade. Szkice z historii obyczajów i literatury we Francji XVIII wieku* (wyd. 1, Lublin 1973) traktował o prawie nieznanym szerokiemu odbiorcy libertyńskiej kulturze Francji. *Dzieje pięknej Bitynki. Opowieść o życiu Zofii Wittowej-Potockiej, 1760–1822* (wyd. 1, Warszawa 1970) opisywały losy greckiej „dziewczyny do towarzystwa”, która zrobiła niebывałą karierę. Dzięki małżeństwu z synem komendanta twierdzy kamienieckiej, generałem majorem wojsk koronnych Józefem Wittem, wkroczyła na warszawskie salony. Podczas podróży poślubnej po Europie została okrzyknięta „najpiękniejszą kobietą Europy”, a drugi związek ze Szczęsnym Potockim uczynił z niej jedną z bogatszych kobiet swojej epoki.

Jerzy Łojek był autorem książek poświęconych historii Sejmu Czteroletniego, Konstytucji 3 Maja oraz prasy i opinii publicznej w Polsce. Jego bibliografia obejmuje kilkaset artykułów i 35 książek. W swoich pracach stawiał bardzo

ostre tezy, lubił polemiki. Wokół jego interpretacji postaci Stanisława Augusta, którego uważał wyłącznie za zdrajcę, rozpętała się prawdziwa burza. Nie ulega wątpliwości, że dzięki jego książkom w latach 80. zdecydowanie wzrosło zainteresowanie historią XVIII wieku.

Dziedzina, której Łojek poświęcił wiele energii była historia II wojny światowej, zwłaszcza przemilczana w oficjalnym kursie agresja sowiecka i zbrodnia katyńska. Nic w tym dziwnego, ojciec historyka, major Leopold Łojek (1897–1940), doktor nauk medycznych, zamordowany został w Katyniu. Książki wydane pod pseudonimem Leopold Jerzewski – *Agresja 17 września 1939. Studium aspektów politycznych* (wyd. 1, Warszawa 1979) oraz *Dzieje sprawy Katynia* (wyd. 1, Warszawa 1980) pisane były częściowo z pobudek osobistych.

Jerzy Łojek był jednym z współtwórców Obywatelskiego Komitetu Budowy Pomnika Ofiar Zbrodni Katyńskiej i w lipcu 1981 roku udało mu się, wraz z innymi, na krótko postawić na cmentarzu powązkowskim krzyż upamiętniający ofiary, później był zaangażowany w plany budowy pomnika. We wrześniu 1981 roku był jednym z założycieli Klubów Służby Niepodległości, należał do „Solidarności”, 13 grudnia 1981 roku został internowany¹. Do domu wrócił po niespełna 24 godzinach, lekarz bowiem stwierdził, że nie może zapewnić mu odpowiedniej jakości insuliny, a ówczesne władze nie potrzebowały męczenników. Jerzy Łojek całe życie zmagał się z cukrzycą. Zdiagnozowano ją u niego już w 1946 roku, częściowo dzięki matce, która była obznajomiona z jej objawami. Znała je dobrze, bo przed wojną przepisywała na maszynie pracę męża, lekarza, poświęconą badaniom nad cukrzycą.

W 1961 roku Jerzy Łojek poślubił Bożenę Momontowicz (1937–2010), absolwentkę szkoły baletowej, tancerkę w zespole „Mazowsze”, która po ukończeniu Uniwersytetu Warszawskiego została badaczką historii polskiego teatru i baletu, sporo uwagi poświęcając czasom stanisławowskim, tak bliskim jej mężowi. Zajmowała się również choreografią, kierowane przez nią kobiece grupy taneczne występowały m.in. na statku „Batory”. Podzielała zaangażowanie męża w przywrócenie pamięci o Katyniu, po jego śmierci została współzałożycielką Warszawskiej Rodziny Katyńskiej; była prezesem Polskiej Fundacji Katyńskiej oraz sekretarzem Niezależnego Komitetu Historycznego Badania Zbrodni Katyńskiej, wydawała „Zeszyty Katyńskie”. Chcąc utrwalić pamięć dokonań męża, ustanowiła w roku 1989 Nagrodę im. Jerzego Łojka przyznawaną historykom,

1 Por. K. Biernacki, *Jerzy Łojek*, w: *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989* – www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Jerzy_%C5%81ojek [dostęp: 30.10.2015].

która później była zarządzana przez Fundację im. Jerzego Łojka przy Instytucie Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku. W 1993 roku kandydowała, bez powodzenia, do Senatu RP, zginęła w katastrofie w Smoleńsku w kwietniu 2010 roku.

Archiwum Jerzego i Bożeny Łojków zostało w Zakładzie Rękopisów BN uporządkowane według obowiązujących kryteriów, materiałom nadano sygnatury akcesyjne. Nie jest to układ ostateczny i na drugim, katalogowym poziomie opracowania może się sporo zmienić. Mam nadzieję, że dla osób chcących już teraz zajrzeć do tej spuścizny moja praca okaże się przydatna.

W miarę możliwości starałam się nie niszczyć oryginalnego porządku – materiał, który historyk bez wątplenia układał osobiście, zostawiałam nienaruszony. Dlatego znajdziemy tu sporo teczek zawierających notatki i szkice autora, kserokopie, korespondencje – wszystko, co dotyczyło konkretnego tematu, nad którym pracował. Wydaje mi się, że dzięki temu przyszły badacz nie tylko uzyska szybko pełną wiedzę o badanym zagadnieniu, ale też będzie miał szansę odczytać subtelne i ulotne informacje o sposobie pracy i temperamencie Jerzego Łojka, ukryte „pomiędzy wierszami”, niezwykle istotne.

Materiały biograficzne – znajdują się tu nie tylko dokumenty bądź ich kopie dotyczące historii rodziny Łojków (Akc. 20037), Jerzego Łojka (Akc. 20042), ale też materiały poświadczające przebieg jego pracy w Pracowni Historii Czołpismnictwa Instytutu Badań Literackich (Akc. 20023, Akc. 20029) oraz te związane z wyjazdami naukowymi do Paryża i Londynu (Akc. 20025), świadectwa współpracy małżonków z instytucjami nauki i kultury (Akc. 20022, Akc. 20035). Są też pieczołowicie zachowywane bilety, notatki i rachunki z prywatnych podróży, artykuł do gazetki szkolnej z 1947 roku (Akc. 20033), oraz, wbrew pozorom, ciekawy dla badacza życia codziennego zbiór reklamacji, zażaleń, skarg na dozorcę, dokumentacja prób poszukiwania nowego mieszkania z lat 1949–1986 (Akc. 20040). Nie zabrakło świadectw dyskusji wokół Stanisława Augusta toczonych m.in. z profesorem Emanuelem Rostworowskim (Akc. 20036, Akc. 20039).

Historyk był zaangażowany w sprawę uczczenia pamięci zamordowanych w Katyniu, przez większość życia krytycznie odnosił się do PRL-owskiej rzeczywistości. Duża część materiałów biograficznych dotyczy jego działalności opozycyjnej (Akc. 20020). Przeważnie są to zbiory odbitek i kserokopie. Łojek bywał prześladowany przez PRL-owskie władze, uważał, że w ramach represji nie przyznano mu tytułu profesora, za szczególnie dotkliwe szykany uznawał, że kilka razy odbierano mu paszport – na dwa czy trzy dni przed długo planowanym i przygotowywanym wyjazdem za granicę. W materiałach znajdują się odwołania od decyzji pozbawiającej go tego dokumentu (Akc. 20031). Warto

wspomnieć o wzorowo, niestety nie wiadomo przez kogo, spisanej kompletnej bibliografii prac Łojka (Akc. 20151).

Korespondencja – prawie jedną czwartą (Akc. 20070–20122) spuścizny Jerzego Łojka stanowi korespondencja, najstarsze zachowane listy pochodzą z końca lat 60. Jest to materiał niezwykle różnorodny. Obok pokaźnego zbioru pojedynczych listów od czytelników, obszernej korespondencji z wydawnictwami, listów wynikających z konieczności rozwiązywania bieżących spraw życiowych, spotykamy tu trwającą lata korespondencję z przyjaciółmi lub znajomymi. Historyk miał zwyczaj przechowywać bruliony własnych odpowiedzi, dzięki czemu otrzymujemy pełny obraz wymiany zdań i myśli, ułatwia to pracę przyszłych badaczy. Poznajemy nie tylko jego życie codzienne i zawodowe, ale też uzyskujemy dostęp do świetnych tekstów publicystycznych. Łojek nie pisywał do prasy na inne niż historyczne tematy, zapewne zdawał sobie sprawę, że i tak nie zostałyby to opublikowane. Poprzez listy możemy poznać jego publicystyczny „pazur”, stawiane w nich diagnozy polityczne są przenikliwe, podobnie jak obserwacje socjologiczne. Są to teksty błyskotliwe, inteligentne i często gorzkie. Warto tu przypomnieć, że Łojek biegle znał francuski i dobrze angielski. Zawsze żywo interesowały go światowe wydarzenia kulturalne, filmowe premiery, paryskie spektakle teatralne i wystawy, wykorzystywał każdą okazję, aby wyjechać do Paryża czy Londynu. Na sprawy polskie mógł spojrzeć z szerszej perspektywy niż większość polskich intelektualistów. W 1960 roku jego przyszła żona, która uczestniczyła w wielkim *tournée* zespołu „Mazowsze” po Chinach i Japonii, odczytywała na głos, na prośbę Miry Zimińskiej-Sygietyńskiej, fragmenty jego listów, bo tak ciekawie opisywał w nich wydarzenia w kraju (niestety BN nie posiada tej korespondencji). Jerzy Giedroyc zgromadził kopie listów Łojka do mieszkającego w Paryżu prawnika, historyka i publicysty, Władysława Żeleńskiego (1903–2006)². Dzięki temu zachowały się dwa komplety korespondencji z lat 1972–1986, jeden w BN (Akc. 20106, Akc. 20107) i drugi w Maisons-Laffitte. Mam nadzieję, że ten liczący kilkadziesiąt listów zbiór doczeka się choćby częściowej edycji ze względu na walory publicystyczne i literackie. Niektóre z nich to świetne felietony, starannie pisane dla wysoko cenionego odbiorcy.

Kolejnymi osobami, z którymi Bożena i Jerzy Łojek korespondowali, byli Edward i Kate Wynot. Edward D. Wynot (ur. 1943) jest historykiem ze Stanów Zjednoczonych, w posiadaniu BN znajdują się listy z lat 1968–1986 (Akc. 20107,

2 Por. W. Żeleński, *Jerzy Łojek*, „Zeszyty Historyczne” 1987, z. 79, s. 224–226.

20108). W archiwum zachowało się kilkaset listów do i od mieszkającego w Londynie prakseologa, krytyka literackiego, publicysty i tłumacza Jana Ostrowskiego-Naumoffa (1901–1986) i jego żony Heleny z Żurkowskich (Leny) z lat 1974–1986 (Akc. 20109, 20110). Opracowując wstępnie tę część archiwum Jerzego i Bożeny Łojków, zwróciłam uwagę na niewielki stosunkowo zbiór listów od i do krytyka teatralnego Jerzego Panasewicza (1933–2004) (Akc. 20100), zawierający sporo rozważań o wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji politycznej, doskonale oddających atmosferę lat 1976–1985. Sporo listów dotyczy spraw związanych bezpośrednio z pracą historyka, warto tu wymienić korespondencję z rodziną Poniatowskich dotyczącą poszukiwania zaginionego archiwum Stanisława Augusta (Akc. 20116, Akc. 20117). Lwia część korespondencji to pisma do różnych zagranicznych instytucji naukowych, zabiegi o stypendia lub wykłady, prośby o książki, naukowe kweryndy.

W listach do bliskich mu osób, zwłaszcza korespondencji z ostatnich lat życia, często powracającym tematem są kłopoty ze zdobyciem odpowiedniej jakości insuliny. Choroba niszczyła organizm historyka. Obserwował ten proces i opisywał, z rezygnacją relacjonował jak cukrzyca odbiera mu zdolność koncentracji i ogranicza fizycznie, ostatniej zimy nie wychodził już z domu. Jerzy Łojek zmarł w Warszawie w październiku 1986 roku w wieku 54 lat. Być może pisał tak dużo i szybko, bo wiedział, że ma niewiele czasu.

Korekty i maszynopisy – obejmują głównie prace dotyczące historii XX wieku, w tym *Agresja 17 września 1939* (Akc. 19949), *Dzieje sprawy Katynia* (Akc. 19952), czy też przygotowywanego dla „Kultury” paryskiej, ale nie wydanego z różnych przyczyn *Kalendarza historycznego* (wyd. 1, Warszawa 1986, Akc. 19946). W większości są to maszynopisy z nielicznymi poprawkami.

Artykuły i wywiady prasowe – Jerzy Łojek był autorem wielu artykułów, udzielał czasem wywiadów, z reguły na tematy historyczne, dla popularnych dzienników. Ta część jego archiwum zawiera w większości maszynopisy i ich korekty wysyłane do wydawnictw (Akc. 20004–20019).

Materiały warsztatowe – rozległy zbiór notatek i fiszek sporządzony podczas prac w bibliotekach i archiwach polskich i zagranicznych (Paryż, Londyn). Czasami są to kserokopie, wycinki prasowe, pojedyncze listy. Układ materiałów, nadany przez Jerzego Łojka, nie tylko odzwierciedla sposób jego pracy, ale pozwala zapoznać się z różnorodnymi źródłami, z których korzystał, i sposobami, jakimi zdobywał potrzebne mu informacje. Największa część materiałów warsztatowych dotyczy prac nad XVIII wiekiem, książką *Dzieje pięknej Bitynki* (Akc. 19965, Akc. 19967, Akc. 20001), epoką stanisławowską (Akc. 19969,

Akc. 19990), rodziną Poniatowskich (Akc. 19987, Akc. 19988), dziejami prasy polskiej (Akc. 19975, Akc. 19976, Akc. 19994), historią obyczajów, w tym również francuską literaturą erotyczną wykorzystaną podczas pisania *Wieku markiza de Sade* (Akc. 19982, Akc. 19983). Nie brakuje zbiorów notatek i materiałów do prac dotyczących XX wieku (Akc. 19978, Akc. 19979). Wszystko to jest doskonałym przykładem warsztatu historyka z czasów, kiedy jeszcze nie chodziło się do bibliotek z laptopem.

Scenariusze teatralne i filmowe – Łojek z pasją próbował swoich sił jako scenarzysta, a nawet dramaturg. Autor *Dziejów pięknej Bitynki* słusznie uznał, że ta niezwykła historia powinna znaleźć miejsce w filmie lub teatrze. Nie można wykluczyć, że pewien wpływ na jego próby miała żona, całe życie związana ze sceną muzyczną. Tak więc mamy nie tylko scenariusz wielo-odcinkowego serialu telewizyjnego pod tytułem *Najpiękniejsza kobieta Europy* (Akc. 20055), ale też musical *Bitynka i król* (Akc. 20066), do którego teksty piosenek napisał Jacek Korczakowski, a muzykę miał stworzyć Ryszard Damrosz (nie wywiązał się z przyjętego zadania). Żadne z tych zamierzeń nie zostało zrealizowane – projekt serialu uznano za zbyt śmiały obyczajowo, musicalowi kolejni recenzenci postawili zarzut niewystarczającego poziomu artystycznego, ponadto zmarła poważnie zainteresowana jego wystawieniem dyrektorka Teatru Muzycznego w Gdyni Danuta Baduszkowa. Jerzy Łojek w liczącym około 100 stron maszynopisie z goryczą opisał przebieg negocjacji w sprawie swoich artystycznych pomysłów i powody, dla których ostatecznie ich nie zrealizowano (Akc. 20063). W 1976 roku w Teatrze TVP, na podstawie jego scenariusza, wystawiono sztukę pt. *Trzeci Maja* (Akc. 20059) w reżyserii Grzegorza Królikiewicza. Łojek był tak niezadowolony z formy i treści dzieła, że zażądał usunięcia swojego nazwiska z listy osób, które przyczyniły się do powstania spektaklu. Uznał, że reżyserskie przeróbki zaszły zbyt daleko i nie może ich firmować, napisał nawet na ten temat artykuł i kilka notatek wyjaśniających do prasy.

Z podobnych przyczyn historyk nie dopuścił do realizacji filmu *Królobójcy* (Akc. 20056) na podstawie własnego scenariusza. Zaproponowany przez młodego i zdolnego reżysera Wojciecha Wiszniewskiego scenopis zbyt odbiegał od jego pomysłu. Po otrzymaniu tekstu od reżysera rozpętał batalię, której celem było zatrzymanie prac. Jerzy Łojek napisał również scenariusz, na podstawie prozy markiza de Sade, pod tytułem *Córka markiza* (Akc. 20068), opowiadający o kazirodczym związku ojca i córki. Wysłał go do Polańskiego i Borowczyka – bezskutecznie. Podobny los spotkał *Etiudę konstytucyjną* – dramat dokumentalny

o Konstytucji 3 Maja, nigdy nie wystawiony (Akc. 20062). Ten rodzaj twórczości, pomimo wielu wysiłków, przyniósł mu więcej zgrzyoty niż satysfakcji.

Umowy (Akc. 10123–20131) – Jerzy Łojek był autorem wielokrotnie wydawanych książek historycznych. W archiwum znajduje się kilkaset umów z wydawnictwami, wśród których prym wiodzie Wydawnictwo Lubelskie. W zbiorze znajdują się także pisma i dokumenty z lat 1987–2004 dotyczące pośmiertnych wznowień.

Skromną część archiwum stanowią materiały dotyczące bezpośrednio Bożeny Mamonowicz-Łojek (Akc. 20132–20138). Znajdują się w niej korekty artykułów, dokumenty związane z kampanią wyborczą do Senatu w 1993 roku. Materiały związane z nagrodą im. Jerzego Łojka, głównie kserokopie i odbitki z lat 1989–2009, podobnie jak z powstałą z inicjatywy Bożeny Łojek książką *Jerzy Łojek – niepokorny historyk dylematów niepodległości. Życie, twórczość, nagroda* (Warszawa 2006), również trafiły do BN (Akc. 20044–20054).

BEATA JANOWSKA

The archives of Jerzy and Bożena Łojek

The archives of Jerzy and Bożena Łojek were handed over to the National Library of Poland by their estate in 2013. Jerzy Łojek (1932–1986) was a historian specialised in the 18th century, the Four-Year Sejm and the history of Polish press. He also wrote several popular science books: *Wiek markiza de Sade* [The Age of Marquis de Sade], *Dzieje pięknej Bitynki* [The Story of a Beautiful Bithyni] and works on 20th century history such as: *Dzieje sprawy Katynia* [History of the Katyń Case] and *Agresja 17 września 1939. Studium aspektów politycznych* [The 17 September 1939 Aggression. Study of Political Aspects]. His wife Bożena Łojek (1937–2010) was a choreographer, historian of the theatre and ballet (18th–19th centuries) as well as co-founder of the Federation of Katyń Families. The archives provides materials from the years 1946–2010, including biographic and workshop documents, revised versions of typescripts and correspondence. It is a valuable collection not only because of its authors' personalities, but also the picture of the communist People's Republic of Poland emerging from their correspondence and various biographic materials.